І. Г. МАТВІЯС

ВІДОБРАЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРУ В МОВІ ТВОРІВ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ

У статті розглядається відображення фонетичних, словотвірних, словозмінних і синтаксичних діалектних рис у мові творів Марка Черемшини.

Ключові слова: голосний, приголосний, словотвірна і словозмінна форми, синтаксична конструкція.

Відомий письменник-новеліст і культурно-громадський діяч кінця XIX — початку XX ст. Марко Черемшина (Іван Семанюк, 1874–1927) народився в селі Кобаках, тепер Косівського району Івано-Франківської області. Після закінчення початкової школи в Кобаках навчався в Коломийській гімназії, яку закінчив 1896 р. У гімназії майбутній письменник вивчав, крім української, латинську, грецьку, німецьку й польську мови. До 1901 р. навчався на юридичному факультеті Віденського університету, брав участь у діяльності земляцького товариства студентів-українців «Січ», робітничого товариства «Поступ». У 1906 р. одержав диплом доктора права. Відбував фахову практику у Віденському суді, з 1906 до 1912 р. працював помічником адвоката у м. Делятині, 1912 р. відкрив власну адвокатську канцелярію в м. Снятині. З початком Першої світової війни переїхав у рідні Кобаки до батьків, займався сільським господарством. У 1915 р. письменник повернувся до Снятина, де працював адвокатом, відстоював права гуцулів, брав участь у культурно-освітній і громадській роботі серед місцевого населення. Помер Марко Черемшина в рідному селі, похований у Снятині.

До літературної спадщини Марка Черемшини належить ряд віршів, поезії в прозі, твори для дітей, чимало новел, серед яких на особливу увагу за змістом заслуговують «Керманич», «Нечаяна смерть», «Карби», «Хіба даруймо воду», «Святий Николай у гарті», «Чічка», «Раз мати родила», «Більмо», «Злодія зловили», «Основини», «Село потерпає», «Село вигибає», «Перші стріли», «Поменник», «Бодай їм путь пропала», «Зрадник», «Після бою», «Верховина», «На Купала, на Івана», «Парасочка», «За мачуху молоденьку», драматичний твір «Несамовиті», етюди «Добрий вечір, пане брате», «Його кров», нариси «Стефаникові мужики», «Вона», переклади з угорської, німецької, французької, чеської та болгарської мов, літературно-критичні статті.

Життя і творчість Марка Черемшини тісно пов’язані з Гуцульщиною. Хоч у мові творів письменника певною мірою відбиті риси покутського й наддністрянського говорів, найвиразніше й передусім він відображає особливості гуцульського говору, бо й новели його присвячені змалюванню життя гуцулів. Джерелом словесних образів новеліста є розмовна мова гуцулів і їхній фолькльор. «Я виріс серед співанок, та казок, та сопілок, вдихав їх в себе і віддихав ними» —

© І. Г. МАТВІЯС, 2011

писав Марко Черемшина у своїй автобіографії. Гуцульські говіркові риси в мові творів письменника становлять невід'ємні елементи місцевого фольклору, використовуються як засіб зображення побуту гуцулів, їхнього внутрішнього світу, способу мислення. Діалектизми допомагають письменникові реалістично відтворити побут і життя народу. Він застосовував гуцульський говір до певної міри в системі, підкреслюючи здатність його для створення психологічних і ліричних белетристичних малюнків [1]. Разом з тим письменник часто вживав діалектизми поряд з літературними їх відповідниками. Хоч діалектні елементи в творах Марка Черемшини найпомітніші в мовних партіях персонажів, проте певна кількість їх наявна і в мові автора. Авторська мова в новелах часто стилізується під гуцульський говір. Гуцульські говіркові елементи в українську літературну мову Марко Черемшина вводив свідомо, він підкреслював виражальне багатство і красу народних говірок, їх зображально-естетичні можливості. В останні роки свого життя Марко Черемшина намагався в мові своїх творів відійти від гуцульського говору, але повністю здійснити це йому не вдалося.

До діалектизмів у галузі фонетики в мові творів Марка Черемшини належать:

1) перехід давніх **о, е** в [і] в новозкритих складах у тих випадках, коли літературна мова такого переходу не виявляє (*Біг*, *Госпідь*, *воріг*, *мозіль*, *солімка*, *післати*, *мід*, *непріятіль*, *недалічко*);

2) збереження давнього **о** в новозакритих складах відповідно до переходу його в [і] в літературній мові (*война*, *войсько*, *восько*, *возме*);

3) уживання голосних переднього ряду [е], [и], [і] на місці давніх **а**, **ѧ** після м'яких приголосних (*дєк*, *зєть*, *жєль*, *болєк*, *здохлєк*, *дєдя*, *горєчка*, *шєпка*, *м'єкий*, *п'єть*, *тємити*, *тєгти*, *зачєти*, *звичєйно*; *дьидя*, *держьик*, *жьиль*, *чельидина*, *кльисти*, *дівчьита*, *прьитати*, *попрощьивси*, *заважьиє*, *лишьиєте*, *привижьиютси*; *сіножіть*, *світий*, *шісливий*, *двацiть*, *трицiть*, *чістувати*, *витігати*, *памнітати*, *длі*, *післі*);

4) уживання голосного [е] замість [а] після [й] (*поєс*, *єрмарок*, *єма*, *єгода*, *дієти*, *стоєти*, *єкий*, *єк*, *позаєк*, *єкос*), зрідка також у цій позиції виступає голосний [и] (*йик*);

5) звукосполучення [ер], [ір] на місці давнього **ръ** (*керниця*, *керва*, *кервавий*, *покервавити*, *ерстити* «хрестити», *ірщений* «хрещений»);

6) збереження давнього **е** після шиплячих (*вечерами*, *вчера*);

7) опущення голосного в займенникових формах *йкий*, *йка*, *йке*, *йкі*, *йкас*, *йкіс*, *йго*;

8) перехід приголосного [л] у [в] у кінці складів (*стів*, *соків*, *попів*, *постів*, *горівка*, *сопівка*, *мівкий*);

9) твердий приголосний [с] відповідно до м'якого в літературній мові (*дес*, *шос*, *когос*, *єкийс*, *увес*), зокрема в прикметниковому суфіксові (*руский*, *сільский*);

10) твердість приголосного [ц] у кінці слів та перед голосними [а], [у] (*конец*, *синец*, *палец*, *травица*, *полица*, *праца*, *цу лавицу*, *працу*);

11) заміна приголосного [с] на [ц] у прикметниковому і прислівниковому суфіксі (*панцкий*, *люцкий*, *по-панцки*, *по-люцки*);

12) уживання середнього [л] (*вілно*, *палцем*);

13) збереження давньої м'якості шиплячими приголосними (*душя*, *віночьок*, *коновочька*, *Анничька*, *паничя*, *чємний*, *чього*, *нічього*, *шьо*, *ночювати*, *хочь*);

[1] *Жилко Ф. Т.* Мова новел М. Черемшини // Укр. мова в шк.— 1954.— № 6.— С. 20–31.

14) збереження давньої м'якості приголосним [р] (*тварь*, *трембітарь*, *верьх*, *царь*), разом з тим наявність твердого [р] на місці нормативного м'якого (*зора*, *мрака*, *ратівник*, *ратувати*);

15) відсутність протези перед голосними [о], [у] (*огонь*, *они*, *осьмий*, *улиця*);

16) ненормативне вживання окремих звуків: [і] замість [и] (*шпігун*, *любчік*, *трівога*, *шірокий*, *чітати*), замість [е] (*очінаш*, *бріхня*, *сорочічка*, *черіпки*, *чікати*), замість [о] (*їго*, *їму*, *тіму*, *чіму*), замість [а] (*ґрейцір*, *тіскати*), [и] замість [і] (*дирка*), замість [о] (*лижка*), [е] замість [о] (*терневий*, *єго*, *єму*, *него*, *сегодні*), замість [і] (*єї*), [о] замість [е] (*всьо*), замість [а] (*штроф*), замість [у] (*опир*, *отроїти*), [а] замість [е] (*заяць*, *траба*), замість [о] (*натар*, *зазуля*, *жадний*), [у] замість [і] (*цулувати*), замість [о] (*вуши* 'воші'); [в] замість [г] (*воробец*), [ф] замість [п] (*фляшка*), замість [х] (*фустка*, *шуфляда*), замість [хв] (*фіртка*, *филя*, *фалитися*), [м] замість [в] (*цминтар*), [д] замість [т] (*данец*, *данцувати*), [дз] замість [з] (*дзбанок*), [з] замість [дз] (*кукуруз*), [ж] замість [дж] (*жерело*, *вижу*), [дж] замість [ж] (*саджа*, *заваджати*), [л] замість [д] (*злезентирувати*), [с] замість [ш] (*слюб*), [т] замість [ц] (*тісар*), [ш] замість [щ] (*шісливий*, *шо*, *нашо*), замість [ч] (*сонішний*, *грешний*, *смашно*), [х] замість [г] (*ланцюх*), замість [к] (*ахт*, *дихтувати*, *ховзатися*).

У галузі словотвору мова творів Марка Черемшини дозволяє виділяти системні й лексикалізовані. До системних належать діалектизми:

1) з іменниковими, прикметниковими і прислівниковими суфіксами **-ойк-**, **-ейк-** замість нормативних **-оньк-**, **-еньк-** (*слізойка*, *сторонойка*; *річейка*, *сердейко*, *тонейкий*, *по-волейки*);

2) з прикметниковим і прислівниковим суфіксом **-оньк-** замість нормативного **-еньк-** (*тихонький*, *легонький*, *м'ягонький*, *тихонько*, *легонько*);

3) з дієслівним префіксом з голосним [і] замість нормативного [и] (*віносити*, *вігнати*, *вірости*, *вікинути*, *візимувати*, *вікохати*, *вігодувати*).

Лексикалізовані словотвірні діалектизми:

адукат «адвокат», *Божка* «Бог», *бідник* «бідолаха», *братчік* «братик», *вахміщ* «вахмістр», *віт* «війт», *загріток* «загрівання», *голак* «голяк», *зайдей* «зайда», *злісний* «лісничий», *ковнір* «комір», *крутар* «крутій», *кусак* «кусок», *ланець* «ланцюг», *медвідь* «ведмідь», *мотиль* «метелик», *навчитель* «учитель», *припочинок* «відпочинок», *савтир*, *савтиря* «псалтир», *селедець* «оселедець», *скруцак* «скрутень», *стон* «стогін», *страждунок* «страждання», *ферд* «фельдфебель», *христінин* «християнин», *чар* «чарівність», *шандар* «жандарм», *ювелят* «ювеляр», *марнотратца* «марнотратник», *парубія* «парубок»;

ворожня «ворожнеча», *герланка* «горлянка», *дарівщина* «подарунок», *дивота* «дивина», *жура* «журба», *здохлєча* «здохлятина», *клопотація* «клопіт», *люба*, *любість* «любов», *маркотка* «махорка», *нада* «принада», *отруя* «отрута», *профецирка* «професорка», *самоволя* «сваволя», *стелина* «стеля», *трунва* «труна», *уберя* «убір»;

літонько «літечко», *одієчко* «одяг», *олівце* «олівець», *тепління* «теплінь»;

відорщі «водохреща», *гусли* «гуслі», *жидва* «жиди», *мужва* «мужики», *плиття* «плити», *стариня* «старі люди», *посороми* «сороміцькі слова»;

жасний «жахливий», *канапистий* «конопатий», *маціцький* «маленький», *медіний* «медовий», *остатний* «останній», *святошній* «святковий»;

вщіплювати «прищепляти», *зволяти* «дозволяти», *займити* «зайняти», *кермувати* «керувати», *надіватися* «надіятися», *насміватися* «насміхатися», *оглянути* «поглянути», *отвирати* «отворяти», *пійти* «піти», *покмітити* «помітити», *рабувати* «грабувати», *розізнатися* «познайомитися», *цяпати* «капати»;

відків «звідки», *горі* «вгору», «горою», *діправди* «справді», *дість* «досить», *долів* «додолу», *домів* «додому», *живко* «живо», *засій* «зась», *инак*, *інак* «інакше», *кілько* «скільки», *куда* «куди», *млаво* «мляво», *навкірки* «наперекір», *навкрадці* «крадькома», *намість*, *навмість* «замість», *напротивко* «напроти», *ненаручно* «незручно», *неподалеки* «недалеко», *переверци* «перевертом», *подалеки* «здалека», *помалічко* «помаленьку», *против* «проти», *ретенно* «ретельно», *сегодни* «сьогодні», *скілько* «скільки», *стілько* «стільки», *тамки* «там», *тогди* «тоді», *увесні* «навесні».

Словозміна в мові творів Марка Черемшини передається діалектизмами:

1) наз. відм. одн. іменників серед. роду із закінченням **-е** замість **-а** (*весілє*, *весіллє*, *житє*, *життє*);

2) дав. відм. одн. іменників чол. роду із закінченням **-ови**, **-еви** замість **-ові**, **-еві** (*Гнатови*, *Іванови*, *панови*, *чабанови*, *родови*, *багачеви*, *оленеви*, *тісареви*);

3) оруд. відм. одн. іменних частин мови із закінченням **-ов**, **-ев** замість **-ою**, **-ею** (*ґаздов*, *жінков*, *головов*, *войнов*, *правдов*, *церквов*, *гуцульсков*, *милов*, *небеснов*, *другов*, *таков*, *мнов*, *тобов*, *ґаздинев*, *дурницев*, *шаблев*, *нев*, *оцев*, *своєв*);

4) оруд. відм. одн. іменників ІІІ відміни із закінченням **-ію**, **-ею** (*злостію*, *певністію*, *солею*);

5) місц. відм. одн. іменників із закінченням **-и** замість **-і** (*на пни*, *цвинтари*, *вулици*, *трупарни*, *скрини*, *печи*, *табели*, *постели*, *місци*);

6) іменникові форми колишньої двоїни (*дві руці*, *ветірці*, *ниточці*, *царинці*, *оці*, *гарматі*, *стіні*, *слові*);

7) род. відм. мн. іменників із закінченням **-ий** замість **-ей** (*сіний*, *грудий*, *дітий*, *очий*);

8) орудн. відм. мн. іменників *вічми* «очима», *нічми* «ночами»;

9) місц. відм. мн. іменників із закінченням **-іх** замість **-ах** (*на воротіх*, *грудіх*, *ясліх*);

10) скорочені форми клич. відм. одн. при звертанні до людей (*дє* «дєдю», *ку* «куме», *хло* «хлопче», *Васи* «Василю», *Іла* «Ілаше», *Луки* «Лукине», *Ми* «Миколо», *Про* «Прокопе», *Тана* «Танасію», *Тимо* «Тимофію», *Штефа* «Штефане», *Ю* «Юсипе», «Юрію», *Ани* «Аничко», *Пара* «Параско»);

11) тверда група прикметників замість м'якої (*синий*, *сусідний*, *ранний*), також числівникова форма *третий*;

12) енклітичні і скорочені форми особових займенників *ми*, *мні* «мені», *ти*, *тьи*, *ті* «тобі», *му* «йому», *го* «його», *ї* «їй», *ню* «неї»;

13) редупліковані форми вказівних займенників *цес*, *оцес*, *цеса*, *цесе*, *цесі*; *тот*, *тота*, *тоте*, *тото*, *тоті*;

14) особові форми дієслів без переходу зубних приголосних у шиплячі (*згасю*, *пазю*, *платю*);

15) відсутність флексійного [т] у дієслівних формах 3-ї ос. одн. (*минаєся*, *обманюєся*, *підіймаєся*);

16) твердість кінцевого [т] у 3-ій ос. одн. і мн. дієслів теп. часу дійсного способу та в 2-ій ос. мн. наказового способу (*болит*, *говорит*, *місит*, *приходит*, *робит*, *сидит*, *толочит*, *кличут*, *обминают*, *показують*, *хочут*, *говоріт*, *лишіт*, *робіт*, *сидіт*, *сокотітси*);

17) дієслівні форми мин. часу із залишками колишнього перфекта (*просив-єм*, *чув-сми*, *сми плигнув*, *сми заживав*, *сми записав*, *сми не виділи*, *сми сокотилиси*, *видів-єс*, *жив-єс*, *прийшов-єс*, *лишила-єс*, *дали-сте*, *хотіли-сте*, *де сте діли*);

18) форми дієслів наказового способу з часткою **ста** (*давай-ста*, *слухай-ста*), з часткою **ко** (*спіши-ко*, *подивиси-ко*, *дайте-ко*, *ждіт-ко*);

19) дієслівні форми умовного способу з часткою **бих**, що є залишком форми давнього аориста дієслова *бути* (*сказав-бих*, *припадав-бих*, *бих поклав*);

20) закінчення **-ут** у 3-ій ос. мн. дієслів II дієвідміни (*біжут*, *видют*, *держут*, *дрожут*, *люблют*, *лежут*, *лишут*, *належут*, *сидют*);

21) вираження форми майбутнього часу сполученням інфінітива з формами допоміжного дієслова *му*, *меш*, *ме*, *мемо*, *мете*, *муть* (*му робити*, *меш ходити*, *ме казати*, *мемо чекати*, *мете видіти*, *муть сидіти*);

22) зворотні форми дієслів з часткою **си** замість **ся** (*дієси* і *си діє*, *дивитси*, *женивси*, *показуютси*, *бійтеси*).

До діалектизмів у галузі синтаксису в мові творів Марка Черемшини належать:

1) сполучення прийменника **д(ід)** з давальним відмінком іменників і займенників (*д бабі*, *д хаті*, *ід чоловікови*, *ід дітям*, *д вам*);

2) своєрідні сполучення числівників з іменниками (*йдуть два люди* «двоє людей», *двацiть рік* «двадцять років»);

3) конструкція з давальним відмінком множини іменників замість місцевого (*вітер скомлит по яругам*);

4) конструкція з формою питального займенника середнього роду замість чоловічого (*котре твій жених*);

5) словосполучення-фразеологізми: *братися книжки*, *братися науки* «вчитися», *вами не требують* «вас не потребують», *видко ділу* «очевидно», *втерти чемері* «дати потиличника», *говоріт свеї* «не кажіть», *гребти глину* «копати могилу», *йти переверці* «крутитися», «перевертатися», *квасно глипнути* «недобре глянути», *на млі ока* «вмить», *най ся тєкне* «нехай щезне», *накрити голову* «вийти заміж», *недалекі гони* «близька смерть», *плюнути з цівки* «вистрелити», *позір давати* «наглядати», *преч би ся казало* «нехай пропаде», «нехай не повториться», *раз коло разу* «багато», «густо», *та й решта* «та й годі», *токму робити* «погоджуватися».

У мові творів Марка Черемшини широко представлена діалектна лексика, тісно пов'язана з життям і побутом гуцулів. В основному вона наведена й пояснена видавцями його творів [2], частина цих пояснень належить самому Маркові Черемшині.

Хоч гуцульський говір великою мірою представлений у мові творів Марка Черемшини, проте загалом мова письменника з гуцульським говором не збігається, вона становить західноукраїнський варіант літературної мови. Твердження, що Марко Черемшина писав свої твори не літературною мовою, а гуцульським говором [3], слід кваліфікувати як непереконливе перебільшення.

I. H. MATVIYAS

THE REFLECTION OF THE HUTSUL DIALECT IN THE WORKS BY MARKO CHEREMSHYNA

The article focuses on the reflection of phonetical, morphological and syntactical features in the language of works by Marko Cheremshyna.

Keywords: vowel, consonant, morphological form, syntactical construction.

[2] *Черемшина М.* Твори : В 2 т.— К., 1974.— Т. 1.— С. 319–332; Т. 2.— С. 292–295.
[3] *Кобилянський Б. В.* Діалект і літературна мова.— К., 1960.— С. 38–73.